

Erich Bärengrub – koolipoisist luuraja Esimeses maailmasõjas

MATI KRÖÖNSTRÖM

1917. aasta maikuu esimesel päeval saabus Vene Torneo (Tornio) piiripunkti nooruk, kes ütles, et naaseb kodumaale luureülesande täitmiselt. Tegemist oli Tallinna kunsttööstuskooli endise õpilase Erich Bärengrubiga, kes oli tollal vaid 15-aastane. Soomest saadeti Bärengrub edasi Petrogradi, kus ta Vene armee peastaabis üle kuulati. Selgus, et nooruki jutt vastab tõele. Bärengrubi oli Vene sõjaväeluure värvanud 1916. aasta jaanuaris Riias ja ta oli saadetud läbi rinde Saksa vägede kohta andmeid koguma. Peastaabist anti Bärengrubile kaks kuud puhkust, kuid noormees palus end selle asemel komandeerida Riiga. Seda talle võimaldati ja 15. mail 1917. aastal kuulasid Bärengrubi 12. armee vastuluure jaoskonnas uuesti üle alamleitnant Konstantin Gojan ja ametnik Stanislav Turlai. Just viimase ülekuulamise protokoll, mis asub Venemaa Riikliku Sõjaajaloo Arhiivi Põhjarinde fondis, oli aluseks siinse publikatsiooni kirjutamisel.¹ Peastaabis koostatud protokoll ei ole õnnestunud leida.

Esimese maailmasõja ajal Eesti- ja Liivimaal tegutsenud Vene sõjaväeluure tegevusest ja nende eestlastest kaastöölistest on vähe teada. Otsides võib leida viiteid mõne hiljem Eesti Vabariigi teenistusse astunud sõjaväeametniku teenistuslehest (Albert Evert², Mihkel Püss³). Teenistust üksikus Pärnu vastuluure punktis on oma mälestustes maininud Hans Mägi⁴. Artikli autori andmetel oli ajavahemikus 1914–1917 Vene sõjaväeluurega ühel või teisel viisil seotud üle saja eestlase, kelle isik on õnnestunud tuvastada. Lisaks oli aga üsna palju neidki, kelle identiteet on jäänud saladuseks. Sellised olid näiteks 6. armee vastuluure agendid varjunimedega Kambala Haapsalus, Omar Vana-Vändras, Jurist Võrus, Advokat Viljandis, Pomošnik Pärnus, Golovnoi Valgas ja Dumski Tartus (ajalehe Postimees kaastööline). Kõik nimetatud olid värvatud enam-vähem ühel ajal – 1915. aasta oktoobris – ja kõigi puhul on märgitud, et tegu oli eestlastega.⁵ 1915. aasta suvel 6. armee ülema ülesandel Saare- ja Muhumaale komandeeritud sandarmi rittmeister Vladimir Vladimirov mainib ühes ettekandes Rõbaki-nimelist allikat.⁶ Huvitav oleks teada, kes oli Petrogradi sõjaväe-

Mati Kröönström, PhD, kaitseministeerium, Sakala 1, 15094 Tallinn, kroonstrom@gmail.com

¹ Vene Riiklik Sõjaajaloo Arhiiv (RGVIA), 2031.4.569, l. 216–225, agentide teenistusest vabastamisest.

² RA, ERA, 495.7.683, Albert Everti teenistusleht.

³ RA, ERA, 495.7.4455, Mihkel Püssi teenistusleht.

⁴ A. Kitzberg. Ühe vana „tuuletallaja“ noorpõlve mälestused II. Tartu: Noor-Eesti, 1924, lk 7–8.

⁵ RGVIA, 2031.4.569, l. 11.

⁶ RGVIA, 2031.4.24, l. 3, isikutest, keda kahtlustatakse signaliseerimises ja Saksamaa kasuks luuramises Saare- ja Muhumaal.

ringkonna vastuluure jaoks töötanud Briti kodanik Maria Adolphi t Pollock, kelle varjunimi oli Estonka ja kelle nime tagant leiab märkuse, et keerulisemaid ülesandeid ei ole talle veel usaldatud.

Eestlasi teenis Põhjarinde ja selle 12. ja 5. armee, Petrogradi ja Dvinski sõjaväeringkondade staapide, 6. armee, 42. armeekorpusse ning Tallinna merekindluse ja Muhu väina kindlustatud positsiooni luure- ja vastuluure struktuurides. Põhjalikum töö nende tegevuse selgitamiseks seisab veel ees, siinne artikkel on vaid põgusaks sissejuhatuseks sellesse vähe uuritud, kuid kahtlemata huvitavasse teemasse. Kuigi kirjutus põhineb vaid ühe koolipoisi tunnistusel, annab see aimu Vene sõjaväeluure töömeetoditest ja rikastab teadmist eestlaste osalusest sõjas ning tehtud valikutest keerulises Eesti-Saksa-Vene suhete pingeväljas.

*Erich Bärengrub 1916. aastal.
Autori erakogu*

Kes oli Erich Bärengrub?

Erich Bärengrub oli sündinud 18. oktoobril 1901. aastal ja oli rahvuselt eestlane. Tema isa Martin Bärengrub oli pärit Järvamaalt Udevalt, ema Lihse Pauline Bärengrub (snd Puķīts) Lätist.⁷ Erich õppis Tallinna kunsttööstuskoolis. Lisaks eesti ja vene keelele oskas ta saksa ja inglise keelt. Ta tundis hästi Miitavi (Jelgava) ümbrust⁸ ja liitus sõjaväeluurega patriootlikel kaalutlustel.⁹

Erich Bärengrub edasise saatuse kohta andmed puuduvad. Bärengrub mainitakse korra Põhjarinde 1917. aasta maikuu luureraportis, kus on kirjas, et peale tema ei ole keegi agentidest viimase kahe nädala jooksul tagasi tulnud ning läbi rinde saatmiseks on ette valmistatud neli uut agent.¹⁰ Näib, et Eestisse tagasi Erich Bärengrub ei jõudnudki. Tõenäoliselt tuleb pidada, et ta jäi revolutsiooni või kodu-sõja keerises kadunuks.¹¹

Alljärgnev Bärengrub ülekuulamise protokollil tõlge on esitatud vabas vormis. Terviklikult on ära toodud Bärengrub tunnistuse põhiosa alates värbamisest kuni Torneosse saabumiseni. Protokollil on hiljem täiendatud mõne suunava küsimusega, millele antud vastused on ära toodud artikli lõpuosas.

⁷ Vt Erich Bärengrub perelugu portaalist www.geni.com.

⁸ Miitavis elas ka Erich Bärengrub Pukitsi-nimeline onu.

⁹ RGVA, 2031.4.692, l. 99, alamleitnant Pekka agentuurivõrk.

¹⁰ RGVA, 2031.4.569, l. 228, Põhjarinde 1917. aasta maikuu luureraport.

¹¹ Ametlikult tunnistas Tallinna ringkonnakohus Erich Bärengrub kui Esimesse maailmasõtta jäänud isiku teadmata kadunuks 1936. aastal, vt Kus nad on? – Uudisleht, 14.06.1936, lk 1.

Erich Bärengrobi ülekuulamise protokoll 15.05.1917.

1916. aasta jaanuaris panin ennast Tallinnas läti põgenike komitees kirja sooviga astuda vabatahtlikuna sõjaväeteenistusse. Koos teiste vabatahtlikega saadeti mind Riiga. Koos minuga oli gümnaasiumi 3. klassi õpilane Herman Dunkel¹². Riias läksime läti komiteesse, kus toimus arstlik läbivaatus. Mind ja Dunkelit vanuse tõttu vastu ei võetud. Pärast läbivaatust majutas komitee juht alamleitnant Pekka¹³ meid oma korterisse, öeldes, et meid saadetakse vaenlase juurde luurele. Pärast nädalast väljaõpet, mida viis läbi keegi Ivan Ivanovitš, viidi meid Stolbovaja tänaval maja nr 105 asuvasse korterisse 14 kellegi Gorevi juurde, keda kutsuti ka Gorskiks¹⁴. Iga päev käis meie juures tsiviilriietes mees, keda kutsuti Vorobeiks¹⁵. Vorobei rääkis meile Saksa armeest ja selle üksustest. Pärast kümnapäevast väljaõpet saadeti Dunkel luurele. Kahe päeva pärast tuli Dunkel tagasi ja ütles, et eksis ära ega julge üksi uuesti luurele minna. Pärast seda tuli meie juurde sõjaväeametnik Tšervonnõi¹⁶.

Jaanuari lõpus saadeti meid Dunkeliga koos luurele ülesandega tuvastada Saksa 1. *Landsturm*'i rügemendi asukoht. Pärast seda pidime minema Miitavisse (Jelgava), et selgitada välja, millised üksused linnas asuvad. Riist viidi meid öösel kinniseotud silmadega Šlokasse ja anti üle sõduritele, kes viisid meid läbi kaevikute soo peale. Seal seoti silmad lahti ja sõdurid näitasid paksu lumega kaetud soo peale. Vorobei näidatud kaardilt teadsime, et pidime minema läbi soo. Sõdurite sõnul pidi sakslaste eesliin olema viie versta kaugusel, kuid nagu hiljem selgus, asus see palju kaugemal. Kõndisime kogu öö ja alles järgmise päeva pärastlõunal kella kahe paiku jõudsimme Saksa positsioonideni. Meid võeti kohe kinni ja viidi kantseleisse, mille uksele oli silt „19. jäägripataljon“. Saksa ohvitser laskis meid läbi otsida. Kõik meie asjad pandi pitseeritud ümbrikusse. Ohvitser küsitles meid, kuid midagi üles ei kirjutanud. Ütlesime, et kauplesime Šloka paberrossidega, kuid sõdurid petsid meid ja jätsid raha maksmata. Kuna meil muud sissetulekut ei olnud, otsustasime minna minu onu juurde Miitavis.

Ülekuulamise järel viidi meid seotud silmadega vaksalisse. Seal võeti side ära ja meid pandi Tukumsisse sõitvale rongile. Jõudsimme Tukumsisse hommikul. Jaama tuli vastu veltveebel, kes ütles, et teab meid hästi: ta teab, et meid saatis luurele alamleitnant Pekka. Veltveebel soovitas meil kõik üles tunnistada. Näidanud teisele

¹² Herbert-Friedrich Dunkel (1900–1949) ja Erich Bärengrob olid majanaabrid. Miks Bärengrob nimetab teda Hermaniks, on ebaselge. Raske uskuda, et ta oli lapsepõlve sõbra nime unustanud. Võimalik, et viga tekkis Turlail käsitsi kirjutatud protokoll kirjutusmasinal ümber tippides. Herbert-Friedrich Dunkel osales Vabadussõjas, eestistas oma nime (Tungal). Represseeriti nõukogude võimu poolt.

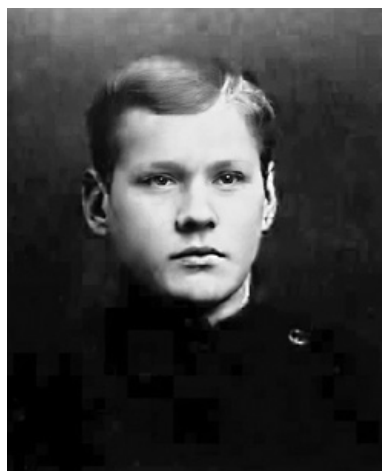
¹³ Andris Pekka lõpetas Vilno junkrukooli 1906. aastal (samal lennuk Eesti Kaitseväge staabiülema kindralmajor Juhan Tõrvandiga). Paariaastase teenistuse järel läks Pekka erru ja lõpetas Moskva ülikooli matemaatika-füüsika teaduskonna. Enne määramist Põhjarinde staapi teenis Pekka maakaitseväes. Eriks Jēkabsonsi andmetel elas 1920. aastatel Lätis.

¹⁴ RGVIA, 2031.4.282, I. Gorski.

¹⁵ Samas, K. Davidson.

¹⁶ Samas, M. Porman.

veltveeblike fotosid, kinnitas viimane, et need on samad (poisid). Meile fotosid ei näidatud. Tukumsis viidi meid välipoliitsei uurija juurde, kes asus kahekordses puumajas vangla vastas. Seal kuulas veltveebel meid kahe sõduri juuresolekul üle. Üks sõduritest oli Tallinnast pärit Seeblatt, kes oli 1905. aasta sündmustes osalemise eest Siberisse saadetud ja sealt Saksa- maale põgenenud. Pärast tavapäraste küsimuste esitamist päritolu ja elukoha kohta, mainis uurija Mart Bachmanni, kelle Pekka samuti luurele oli saatnud, kuid kes oli tabatud ja andnud üles kõik, keda oli Pekka juures näinud, sealhulgas minu ja Dunkeli. Pärast seda ei jäänud mul muud üle kui tunnistada, et mind oli tõesti luurele saadetud. Veltveebel ütles, et kui tahan pääseda surmanuhtlusest, pean astuma Saksa teenistusse. Nõustusin, mille järel saadeti mind koos Dunkeliga türmi.

*Herbert-Friedrich Dunkel 1916. aastal.
Autori erakogu*

Järgmisel päeval viis veltveebel meid Miitavisse leitnant Munzingeri¹⁷ juurde, kes resideerus Katoliku tänaval. Olime seal paar päeva. Pärast lühikest küsitlust tegi Munzinger meile ettepaneku minna venelaste juurde luurele, lubades selle eest autasu. Meie eest hoolitseti hästi, suhtumine oli viisakas. Tehti fotod ja võeti sõrmeläbimõõdud. Minule anti järgmised ülesanded: 1) välja selgitada, millised väeosad on Riias ja selle ümbruses, 2) kes toob eesliinile suurtükke ja mürske, 3) kui tihti roteeritakse üksusi positsioonidel, 4) kui palju sõdureid on korraka puhkusele lubatud, 5) kus asub alamleitnant Pekka korter, kes seal käivad ja kus agendid elavad. Dunkeli ülesandeks oli välja selgitada, millised sõjalaevad on Tallinna sadamas. Et Dunkel teemas orienteeruks, näidati talle albumit sõjalaevade kujutistega.

Enne eesliinile viimist toodi meid autoga ühte tallu Aa (Lielupe) jõe ääres (talu nime olen unustanud) ja meile tutvustati talu peremeest lätlast Jansonit. Pärast seda viidi meid tagasi Miitavisse. Munzingeri sõnul pidime venelastele rääkima, et olime olnud Jansoni juures. Tukumsis võeti minu peaaegu uued saapad ära ja anti asemele vanad (kõlbmatud). Venelastele pidin ütlema, et jätsin oma saapad Jansonile tasuta korteri ja öömaja eest.

Järgmisel päeval viidi meid seotud silmadega Mangali juures läbi rinde. Teele anti kaasa 25 rubla uutes kupüürides. Raha õmblesime saapasääre sisse. Kogutud luureandmed tuli jätta meelde. Kirja oli lubatud panna vaid äärmisel vajadusel ja paber

¹⁷ Ernst Gustav Adolf Munzinger (1887–1945) oli sündinud Lätis. Perekond saadeti Esimese maailmasõja algul riigist välja. Munzinger naasis sõja ajal Lätti luureohvitserina koos Saksa vägedega. 1920. aastatel elas Lätis. Hukati süüdistatuna osavõtus Hitleri-vastases vandenõus.

tuli ömmelda riiete sisse. Mina pidin sakslaste juurde tagasi minema nädala pärast samas kohas, kus esimest korda läbi rinde tulin. Saksa positsioonidele pidime tulema koidikul üles tõstetud kätega ja viipama valge rätikuga. Seejärel pidime laskma end saata Miitavisse. Olime Dunkeliga sakslaste juures poolteist nädalat.

Vene positsioonideni jõudes saadeti meid Riiga Tsitadeli tänavale nr 33, kus Tšervonnõi ja keegi staabikapten meid üle kuulasid. Pärast seda viidi meid Dunkeliga Stolbovaja tänavale nr 105. Seal saadeti meid uuesti luurele. Rindest pidime sel korral minema läbi Jakobstadi (Jēkabpils) juures. Meid viidi ühe Semjonovi-nimelise ametniku poolt Kreitzburgi (Krustpils) jaama, kus anti üle ohvitserile. Ohvitser käskis sõduritel meid viia läbi positsioonide. Meile pandi ette prillid, millest läbi ei näinud. Mind viidi ühte soisesse paika, prillid võeti ära ja näidati kätte liikumissuund. Umbes pooleteise tunni pärast jõudsin Saksa traattõkete juurde. Tõkete alt läbi roomama ei hakanud, otsisin kohta, kust saaks läbi pugeda. Saksa tunnimees pidas mind kinni ja mind viidi ühte muldonni. Ütlesin, et olen Saksa agent ja palusin end saata Miitavisse. Mind viidi mingisse staapi, kus sõduritel ja kirjutajatel oli õlakutel „18“. Kordasin staabis, et mind saadeti Miitavist venelaste juurde luurele. Mind viidi seotud silmadega jaama ja saadeti Miitavisse samale aadressile Katoliku tänaval, kus olime Dunkeliga olnud. Kohapeal selgus, et leitnant on üle viidud Tukumsisse ja mind saadeti talle järele. Tukumsisse sõitsin autos seotud silmadega. Tukumsis viidi mind politsei uurija juurde, kus oli üks leitnant. Leitnant küsis, kus ma nii kaua olin ja kus on Dunkel. Ütlesin, et venelased vahistasid minu ja Dunkel viidi kuhugi ära. Leitnant vaatas mind kahtlustavalt ja ütles, et ma ei räägi tõtt. Ütles, et ta teab minu kohta teisest allikast. Rääkis neile, et venelased saatsid kaks agent, kellest ühe nimi oli Aven ja teise nimi Dreiman, et Vene vägedel on rindel palju suurtükke, mürske ja kuulipildujaid. Leitnant kirjutas kõik üles, kuid ütles, et ma valetan. Leitnandi käsul pandi mind kartserisse, kus hoiti poolteist nädalat. Toideti kartseris halvasti. Anti vaid vett ja 8 naela leiba päevas. Sooja toitu anti ainult laupäeval. Pooleteise nädala jooksul sain sooja toitu vaid korra. Olin näljast oimetu. Hommikul ja õhtul anti kuuma vett vähese kohvi või mingite lehtedega. Narisid kambris ei olnud, lamada tuli kivipõrandal. Tukumsist saadeti mind rongiga Miitavisse, kus pandi üksikkambris. Kambri uksele oli silt „spioon“. Selles vanglas olin kolm nädalat. Seal toideti paremini. Iga päev anti suppi, mis oli keedetud riknenud kapsast ja milles olid sageli ussid. Supp oli ilma soolata. Liha ei antud, leiva sisse oli segatud õlgi ja oblikaid ning seda anti veerand naela. Kohtlemine oli jöhker. Ülekuulamistele ei kutsutud. Minuga ühte kongi pandi keegi sõdurimundris mees, keda kohtasin hiljem Friedrichshofi laagris. See oli Riia kodanik Seidel (?), keda teati kui sakslaste nuhki (сыщик). Riias oli talle kuulunud veski. Seidel lubas mind võtta enda juurde Miitavisse, kuid ei võtnud.

Miitavi vangla ülemaks oli üks puujalaga allohvitser, kes läks varsti ära ja tema asemel tuli teine. Vanglas oli umbes 500 inimest, enamik sõjavangid. Varsti saadeti mind koos 50 sõjavangiga Friedrichshofi laagrisse. Laager asus raudteejaama kõrval jõe ääres. See oli kahekorruseline kivimaja, mille õu oli ümbritsetud müüri ja okastraadiga. Müür oli vaid pisut inimesest kõrgem. Laagri ülemaks oli veltveebel, kelle nime ei mäleta. Laager toimis jaotuspunktina ja meid ei hoitud siin kaua. Kui vajalik arv vange koos, saadeti meid edasi Saksamaale. Minu laagrisse tuleku ajal oli seal kõige rohkem 40 inimest (enamus neist olid tsiviilisikud). Olin Friedrichshofis neli kuud juunist septembri

lõpuni. Selle aja jooksul kasvas vangide arv sajani. Sõjavange Friedrichshofis ei olnud. Suurem osa vangidest olid kohalikud elanikud, kelle hulgas olid ka mõned naised lastega.

Laagris oli Juško-nimeline erariietes tragun, kes rääkis ainult leedu keelt. Olid veel Peterson Liibavist (Liepāja), elukutselt rätsep, kes rääkis poola ja saksa keelt, Reinson, kes õppis Riia kunstikoolis, samuti üks Fischmani-nimeline mees Kuramaalt. Veel oli laagris lätlane Sipol, umbes 30-aastane, väikest kasvu, ja Gajewski-nimeline poolakas. Üks vangidest pidas varem Riias juuksuriäri. Gajewskiga koos olid naine ja poeg. Laagris oli veel Kvaseri (?) Valentinus, kelle vend töötas Tallinnas raudteel. Kõik nad olid (välja arvatud Juško ja Pretsubitski) laagri ülemaga heades suhetes. Vahel olid mitu päeva (laagrist) väljas, ilmselt olid Saksa agendid. Gajewski käis laupäeviti Miitavis ja pärast seda oli tal alati raha, et kaarte mängida. Sellised agendid olid sakslastel ka Miitavi ja Tukumsi vanglas. Friedrichshofis oli meil iga päev mingi töö. Laadisime raudteejaamas telliseid, käisime põllutöödel, kaevasime kraave ja koristasime vilja. Töö eest maksti 10–40 penni päevas sõltuvalt tööst. Toideti väga halvasti. Suppi sai üks kord päevas. Lõunaks oli riknenud hobuseliha, mida oli võimatu süüa. Hommikul ja õhtul anti kuuma vett väheste kohvi ja mingite lehtedega. Kord kuus käis ohvitser laagrit kontrollimas. Lätlaste sõnul oli see kohalik parun, kellel oli Bauska lähedal maavaldus. Kaks korda kuus sõitis mainitud Seidel mundris või tsiviilriietes laagrisse ja küsitles uustulnukaid. Mingeid vägesid Friedrichshofis ei olnud. Vahel läbisid jaama sõjaväeeshelonid. Eelmisel suvel (1916) viidi rongidega kaks ööpäeva järjest haavatuid Saksamaale. Minu laagris oleku ajal ehitati uus raudteeliin Muravjevosse.

1916. aasta novembri lõupäeval saadeti mind umbes 60 inimesega Saksamaale Holzmindeni laagrisse.¹⁸ Minuga koos sõitsid Gajewski ja Reinson. Laager asus pool versta Holzmindenist ja koosnes 84 barakist. Iga barakk mahutas sada inimest. Enamus vange olid prantslastest ja venelastest tsiviilisikud. Laagris oli väike hulk belglasi. Minu laagrisse tulles oli seal umbes 5000 vangi. Kui ma aprillis (1917) laagrist lahkusin, oli umbes 2000.

Laagri ülemaks oli juudi rahvusest Vene alam Finkelgrauen, erialalt insener, kes enne sõda oli elanud Prantsusmaal. Finkelgrauen suhtus vangidesse hästi. Toideti laagris kehvasti. Leiba anti algul pool naela päevas, hiljem veerand naela. Leib oli õlgedega segatud. Supp oli riknenud hobuse- ja koeralihast. Kõik vangid pidid kell 5 hommikul tööle minema kas metsa langetama, kraavi kaevama (kraavi ehitati linna valgustamiseks mõeldud gaasijuhtme tarvis) või vagunitest sütt viskama. Töö eest maksti 50 penni päevas. Laagris oli oma raha ühest pennist kümne margani. Muu raha võeti laagrisse tulles ära. Laagri raha maksis ainult laagris. Laagris oli 30 soomlast, kes olid astunud Saksa sõjaväkke. Nad olid laagris kuu aega ja saadeti siis Lockstedti¹⁹ väljaõppele. Laagris oli üks Lieberti-nimeline lätlane, umbes 30-aastane, kes spioneeris vangide seas. Liebert agiteeris astuma Saksa sõjaväkke. Sellega

¹⁸ Holzmindeni laagris hoiti Esimese maailmasõja ajal interneeritud tsiviilisikuid.

¹⁹ Hamburgi lähedal Lockstedtis oli väljaõppelaager, mille läbis soomlastest vabatahtlikest formeeritud 27. jäägripataljon.

1916. aasta novembri lõpul saadeti Erich Bärengrub Saksamaale Holzmindeni interneerimislaagrisse. Laager koosnes barakkidest, millest igaiüks mahutas Bärengrubi sõnul sada inimest.

Wikipedia

nõustused mõned lätlased. See oli vist selle aasta (1917) veebruaris. Laagrit valvasid sõdurid. Kord nädalas käis kapteni aukraadis ohvitser karauuli kontrollimas. Tema poole pöörduti erinevate kaebustega, kuid mingit tähelepanu need ei pälvinud. Tulemus oli pigem vastupidine ja kapten käskis toidunorme vähendada. Holzmindeni ümbruses vägesid ei olnud. Veebruaris tulid laagrisse kolm Saksa kindralit, kes tunnistasid peaaegu kõik vangid töövõimelisteks. Olin juba enne seda ennast koos 40 vangiga pannud kirja tööks Brambaueri söekaevanduses Vestfaalis. Panin end kirja plaaniga põgeneda Hollandisse, mis lõpuks osal meist ka õnnestus.

27.02 saadeti meid Brambaueri. Sõit raudteel kestis terve päeva ja öö. Brambauer on väike koht. Kohale jõudes lasti meid vabaks ja kästi korter otsida. Mingit valvet meie järel ei olnud. Töö eest lubati maksta 6 marka ja 25 penni, šahtis 7 kuni 11 marka. Selle raha eest pidime elama. Töö šahtis käis päeval ja öösel, kaasa arvatud pühajad pidupäevadel. Esimesed kaks päeva ma tööle ei läinud, sest töö šahtis käis mulle üle jõu. Ütlesin, et olen haige, ja mind saadeti arsti juurde. Arsti juurde ma ei läinud ja samal õhtul (29.02)²⁰ põgenesin koos kahe tudengist vangiga, kellega korterit jagasin (Kuzmitš ja Pletz). Põgenemist olime plaaninud juba Holzmindenis. Šahtist versta kaugusel asus Dortmund, kuhu viis tramm. Kuzmitš ja Pletz sõitsid Dortmundi ja ostsid kompassi. Minul oli koopia kaardist, mille sain Holzmindenis Aasa-nimeliselt²¹ eestlasest lendurilt. Pidime minema Hollandi linna Winterswijk. 29.02 põgenesime ja võtsime suuna Waltropi ja Halterni (Haltern am See) peale. Esialgu liikusime

²⁰ Bärengrub eksib kuupäevaga. Tõenäoliselt oli tegu 1917. aasta märtsi algusega.

²¹ Tegemist võis olla Johannes Haasiga, kes tegeles enne sõda Saksamaal lennundusega ja sõja algul interneeriti.

mööda põlde ja püüdsime maanteid vältida. Möödusime Waltropist ja liikusime siis mööda maanteed Halterni. Linnas kohtasime sandarmit, kelle kuuldes hakkasime saksa keeles rääkima. Sandarm ei pööranud meile tähelepanu, pidades meid töölisteks. Linnas läksime põõsastesse peitu, kus passisime pimeduse saabumiseni. Edasi läksime läbi Halterni. Linnas oli palju sõdureid (kõigil tänavatel). Halternist liikusime edasi mööda põlde ja tihnikuid, mõnes kohas ka maanteed mööda. Põlde kattis õhuke lumekiht. Neljanda päeva õhtul jõudsimme kivist tulba juurde, millest järeldasime, et oleme Hollandi piiril. Ümberringi oli soo. Teisel pool piiri läksime maanteele ja poole tunni pärast hakkasime nägema tulukesi. Jõudsimme Winterswijki raudteejaama. Vaksal oli inimtühi, kuid jaamakorraldaja barakis oli valvemeeskond, kellele ütlesime, et oleme Saksa vangist põgenenud venelased. Meid võeti hästi vastu ja anti leiba. Hommikul 3. või 4. märtsil saadeti meid Rotterdami Vene konsuli (Fersen) juurde. Viimane võttis meid lahkelt vastu, igaüks sai kaks kuldnat ja 50 senti päevaraha kuni Venemaale saatmiseni. Saime ka uue pesu, ülikonna, saapad ja muu vajaliku. Meie endi riided olid väga kulunud ja saapad katkised. Rotterdamist sõitsime veel samal päeval Haagi, kus üürisime kolme peale korteri. Palusin konsulit mitmel korral end Venemaale saata, kuid asi venis. Telegrafeerisin lõpuks Riiga Gorskile ja ütlesin, et põgenesin sõjavangist ja ei saa kodumaale naasta. Vastuseks sain telegrammi (?) allkirjaga, milles öeldi, et pean viivitamatult Petrogradi ilmuma. Pärast seda pani konsul mind Rootsi Ühingu laevale. Sõidu eest Göteborgi maksin ise. 26.04 sõitsin Rotterdamist välja ja 29.04 jõudsin Stockholmi, kus mind liideti Saksamaalt põgenenud vene sõjavangide grupiga (kaheksa inimest) ja saadeti Torneo tollipunkti. Seal saadeti edasi Petrogradi, kuhu jõudsin 3.05. Peastaabis kuulati mind üle. Ütlesin, et mind saadeti 1916. aastal Riist sakslaste juurde luurele. Staabis anti mulle kaks kuud puhkust, kuid mina palusin end saata Riiga. Sõitsin Petrogradist välja 13.05, Riiga jõudsin 14.05 öösel.

Vastused küsimustele ja lisainfo.

*) Soome tollis võeti minult ära nahkkaantega märkmik, üks münt, viiepennine Holzmindeni rahatäht ja kümnepennine Münsteri laagri rahatäht, mille sain Rotterdamis ühelt sõjavangist põgenenud eestlaselt. Lisaks võeti ära Holzmindeni laagri postkaart, mille olin ostnud laagri poest, 20 fotot Holzmindeni laagrist, kolm kirja Kuzmitšilt, Petzilt ja ühelt Belgia ohvitserilt, kellega tutvusin Haagis, ja ühe Holzmindenis olnud soomlase foto. Kõik need pidi saadetama mulle Petrogradi järele.

*) Friedrichshofi laagris oli umbes 25-aastane Kneidleri-nimeline juudist vang, kõhna näoga, keskmist kasvu, blond, vuntside ja habeme ja terava ninaga. 1914. aasta lõpus oli ta Šavli (Šiauliai) all vangi langenud. Friedrichshofi tuli 1916. aastal ja tegutses laagris tõlgina. Valvet tema järel ei olnud. Laagriülemast veltveebel suhtus temasse hästi. Kneidleril olid laagris privileegid (näiteks valmistas endale eraldi toitu). Kõik kartsid teda.

*) Miitavi türmis oli samuti juudist tõlk, kes ütles, et varem jõite teie meie verd, nüüd joome meie teie oma (nime ei mäleta).

*) Arstiabi Friedrichshofis puudus. Kord kuus käis arst Miitavist või Dobelest. Kaebustele ei pööratud tähelepanu, rohud kirjutati välja ainult nõrgajõulistele, kes ei saanud tööl käia. Kõik, kellele rohi välja kirjutati, surid (*síci!*). Holzmindeni laagri arst ei hoolinud haigetest. Vangide seas oli venelasest arst Vatikov, kelle poole pööruti abi saamiseks.

*) Fersen Rotterdami konsulaadist ei sallinud (vene) sõjaväelasi ja seepärast nimetasin end poolakate soovitusel tudengiks. Fersen soovitas meil tagasi Saksamaale vangi minna. Samuti toimetas Fersen kõrvale riigi raha. Riided, mis meile anti, olid vangilaagri omadest hullemad (see on vastuolus tunnistuse esimeses osas väidetuga)²².

*) Sakslastel oli kavas formeerida soomlastest üksus, mis pidi hakkama võitlema Soome iseseisvuse eest. Agitaatoriteks olid tudengid ja agitatsiooni mõjul sõitsid paljud soomlased Saksamaale. Väljaõpe toimus Hamburgi lähedal Lockstedtis. 27. jäägripataljon oli 1916. aastal Riia rindel. Pataljonis valitses mässumeeleolu kehva toidu pärast, kuid sakslased vahistasid paljud, mille järel enamus leppis olukorraga ja naasis teenistusse. Laagris oli keegi Faleri-nimeline tudeng, kes veenis soomlased ümber. Faler oli laagris väga populaarne, kõik tundsid teda.

*) Holzmindenis oli vangidel komitee, mis tegeles Venemaalt saadetud pakkidega. Komitee esimees oli Popov Moskvast, kes enne sõda oli Saksamaal olnud revolutsionäär. Komitee liikmeteks olid venelane Kingin (õppis enne sõda Belgias) ja üks Soroka-nimeline sõdur. Kassapidajaks oli eestlasest laevakapten Einmann Vöslut Lahe talust, kus elas koos vanemate ja vennaga.

*) Seidel oli umbes 30-aastane, täidlane ja punakate vuntsidega. Rääkis läti ja saksa keelt. Miitavi politseimajas, kus käisime sõrmejälgi andmas, oli uksele kiri A.U.K 8. Seal nägin Seidelit, kes oli (ilmselt) politseiga seotud.

*) Tukumsis tutvusin Seebladtiga, kelle vanemad elasid Tallinnas. Seebladt palus, et kui mind venelaste juurde saadetakse, läheksin tema Tallinnas elava isa juurde ja küsiks, kuidas tal läheb. Lubas anda aadressi, kuid mind viidi enne Tukumst ära. Seebladt oli umbes 25-aastane, pikka kasvu, kõhna näoga, blond, kasvas vurre ja habet. Suhtlesin temaga saksa keeles. Ta oli käinud Tallinnas Aleksandri gümnaasiumis, oskas saksa, eesti ja vene keelt.

*) Miitavi gümnaasiumi õuel harjutasid kollaste mütsirummudega ratsanikud jalaväe rivi.

*) Friedrichshofis nägin Saksa lennukeid. Üks kirik oli seal kohandatud angaariks. 1916. aasta suvel kukkus üks lennuk Friedrichshofi raudteejaama lähistel alla ja lendur sai surma.

²² Rotterdami konsulaadis töötanud Fersen võis pakkuda Vene sõjaväeluurele huvi põhjusel, et 12. armee vastuluure oli sõja ajal kogunud andmeid Kurt von Ferseni kohta, kes mõisteti aastaks kindlusvanglasse. Rotterdami Fersen oli 1915. aasta novembris kirjutanud ettekande soomlaste värbamisest Saksa armeesse. Selle ettekande põhjal ei oskaks teda küll kahtlustada ebalojaalsuses. Ettekanne põhines eestlasest meremehe Aleksander Tõnise p Leppiku tunnistusel, kelle sakslased olid Rootsi laevalt maha võtnud ja Hamburgis interneerinud, vt RGVA, 2031.4.541, l. 59–60, rootslastest ja soomlastest ohvitseride väljaõppest Saksamaal.

Ülekuulamise lõpus näidati Bärengrubile kellegi isiku fotot, kelles tundis ära kaasvangi Friedrichshofi päevilt. Bärengrubi mäletamist mööda oli mees pärit Vilnast ja elukutselt näitleja. Laagris kahtlustati teda spioneerimises, sest tal olid head suhted laagriülemaga, kellega tervitasid kättpidi.²³

Kokkuvõtteks

Mida öelda lõpetuseks? Erich Bärengrub oli värbamise hetkel 14-aastane. Alaealiste kasutamine luuretöös oli Esimese maailmasõja ajal tavaline ja seda tegid mõlemad sõdivad pooled. Vene sõjaväeluure poolt värvatud agentide ja spionaažis kahtlustatavate isikute seas leiab Bärengrubist nooremaidki. Omaette küsimus on, millist luureinformatsiooni poisikesed, keda kümnete kaupa läbi rinde saadeti, võisid hankida.

1917. aasta aprillis tuli läbi rinde Vene poolele tagasi agent Frontovoi, kelle ülesandeks oli olnud välja selgitada Saksa üksuste asukohad Bauska maantee piirkonnas. Frontovoi tunnistas sarnaneb paljus Bärengrubi omaga ega sisalda peale sõdurite pagunitel nähtud numbrite mingit erilist luureinfot. Samas kirjeldab Frontovoi detailselt vangistuse ajal kohatud Saksa sõdurite välimust. Vaevalt oli ka vastuluure vaatepunktist vene keelt rääkiva Saksa sõduri silmade värv oluline, kuid armee jaoks oli see täiesti kasutu. Tõenäoliselt saadi suurem osa taktikalise taseme luureinfost Vene armee sõjavangidelt, keda positsioonisõja tingimustes võeti peaaegu iga päev. Kus võimalik, seal kasutati õhuluure tuvastamiseks vastase positsioonide sügavust, suurtükiväe ja reservide paiknemist ning olukorda raudteesõlmedes ja peamistel maanteedel. Info Saksa vägede strateegilisest ümberpaiknemisest (näiteks Läänerindelt Idarindele) tuli liitlastelt. Samuti edastasid liitlased teavet venelastele Läänerindel liikuvate Saksa sõjalaevade ja sadamates toimuva kohta.

Üldiselt olid Vene armee luureastused sõjaks puudulikult ette valmistatud. Seda nii metoodiliselt (puudusid ühtne arusaam ja juhised) kui ka personali osas. Kui vastuluuresse võeti sandarmiohvitser (näiteks üksiku Tartu vastuluure punkti ülem Aleksandr Krassilnikov), kellel oli mingigi kogemus (sõjaväe vastuluure on sedavõrd spetsiifiline, et seda ei tundnud ka nemad), siis luures oli palju juhuslikke inimesi. Kogu Põhjarinde luuretööd juhtinud krahv Mihhail Kronhjelm²⁴ oli endine kaardiväe ulaanipolgu ohvitser, kes enne rinde luureülemaks määramist oli olnud rinde staabis tõlk. Sageli teenisid luures riviteenistuseks kõlbmatud vanemad ohvitserid, kellest paljud olid juba aastaid enne sõda tegevteenistusest lahkunud. Viimaste hulka kuulus ka Erich Bärengrubi värvanud Andris Pekka.

²³ Võimalik, et fotol oli Jossif Grintsevitš, kes oli mai algul rindest läbitulekul vahistatud. Tõenäoliselt kahtlustati teda spionaažis, kuid ei saa välistada, et sarnased kahtlused olid vastuluurel ka Bärengrubi suhtes. Grintsevitš, kes kuulati üle 3.05, mainis oma tunnistuses Bärengrubi (Erich). Grintsevitš teenis 1. suurtükibrigaadis ja oli juba 1914. aastal sakslaste kätte vangi langenud, vt RGVA. Sõjavangide kartoteek (Kartoteka plennyh). 7163-G, l. 520.

²⁴ Mihhail Kronhjelm oli sündinud 1878. aastal ja lõpetanud 1898. aastal Paažide korpuse. Teenis kaardiväe ulaanipolgus. 1915. aasta detsembris oli alampolkovniku aukraadis. Pärast revolutsiooni emigreerus Rootsi.